

АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА СТАНУ РИНКУ МОЛОКА І МОЛОЧНИХ ПРОДУКТІВ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ПЕРСПЕКТИВ

Н.С. Юрченко, аспірантка²

*м.н.с. відділу економічних досліджень
Інститут продовольчих ресурсів НААН*

В статті розглянуто сучасний стан ринку молока та молочних продуктів, визначено його роль у формуванні споживчого ринку. Проаналізовано рівень виробництва та реалізації молока та молочних продуктів, а також формування цін. Досліджено, як змінювалися чисельність ВРХ в Україні, якість молока-сировини та обсяги його надходження на переробку за період 2007-2016 рр. Проаналізовано обсяги споживання молока та молочних продуктів, досліджено динаміку споживчих цін на ринку молока, а також зазначені закупівельні ціни на молоко-сировину всіх татунків.

Визначено натуральні і вартісні обсяги імпорту та експорту молока та молочних продуктів, досліджено, як змінювались основні зовнішні ринки збуту молока та молочної продукції, виробленої в Україні протягом 2007-2016 рр.

Зроблено науково обґрунтовані прогнози щодо найближчих перспектив молочного ринку України на 2017 р.

Ключові слова: *молоко, сировина, ринок молока та молочних продуктів, динаміка, обсяг, якість, експорт.*

ANALYTICAL EVALUATION OF MARKET OF MILK AND DAIRY PRODUCTS OF UKRAINE AND ITS PROSPECTS

N. S. Yurchenko, PhD student

*Junior researcher of the Department of economic research
NAAS, Institute of food resources*

The article analyzes the current state of the market of milk and dairy products. Its role in the formation of the consumer market is determined. Production, sales, and pricing of milk and dairy products are analysed. The dynamics of cattle population in Ukraine, milk quality, raw material and the volume of its proceeds to the processing for 2007-2016 is investigated.

The consumption of milk and dairy products, the dynamics of consumer prices in the market of milk are analysed, purchase prices for milk-raw materials of all kinds are determined.

Cost volume of export of milk and dairy products is defined, and changing the main markets of milk and dairy products of Ukraine in the world for 2007-2016 is investigated.

The science-based predictions about the immediate prospects of the dairy market in Ukraine in 2017 are made.

Keywords: *milk, raw materials, market of milk and dairy products, dynamics, volume, quality, export*

²Науковий керівник: доктор економічних наук, професор, академік НААН України
М.П. Сичевський

АНАЛИТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ РЫНКА МОЛОКА И МОЛОЧНЫХ ПРОДУКТОВ УКРАИНЫ И ЕГО ПЕРСПЕКТИВ

Н.С. Юрченко, аспирантка

м.н.с. отдела экономических исследований

Институт продовольственных ресурсов НААН

В статье рассмотрено современное состояние рынка молока и молочных продуктов, определена его роль в формировании потребительского рынка. Проанализирован уровень производства и реализации молока и молочных продуктов, а также формирования цен. Исследовано как менялись численность КРС в Украине, качество молока-сырья и объемы его поступления на переработку за период 2007-2016 гг. Проанализированы объемы потребления молока и молочных продуктов, исследована динамика потребительских цен на рынке молока, а также указаны закупочные цены на молоко-сырье всех сортов.

Определены натуральные и стоимостные объемы импорта и экспорта молока и молочных продуктов, исследовано, как изменялись основные внешние рынки сбыта молока и молочной продукции, произведенной в Украине в 2007-2016 гг.

Сделано научно обоснованные прогнозы относительно ближайших перспектив молочного рынка Украины на 2017г.

***Ключевые слова:** молоко, сырье, рынок молока и молочных продуктов, динамика, объем, качество, экспорт.*

Постановка проблеми. Ринок молока та молочних продуктів є однією із найважливіших складових АПК: від його розвитку залежить забезпечення населення України життєво необхідними харчовими продуктами. На функціонування зазначеного ринку впливає низка факторів: стан виробництва, ринкова інфраструктура, дієвість ринкових механізмів, платоспроможність споживачів тощо. Оскільки кон'юнктура на ринку молока постійно змінюється, виникає потреба періодично аналізувати поточну ситуацію та перспективи його розвитку. На сьогодні виробництво молока і молокопродуктів в Україні є одним із найбільш перспективних напрямів розвитку в аграрному секторі. Молочна галузь, до складу якої входять маслоробна, сироробна, молочноконсервна підгалузі, а також виробництво продукції з незбираного молока, на сучасному етапі є однією з провідних в структурі харчової індустрії України [1].

Функціонування галузі останні роки проходить у несприятливих умовах. Ринок молока та молочних продуктів характеризується зниженням купівельної спроможності українського населення, а також різким падінням цін на молочну продукцію на світовому ринку. До того ж, суттєвим негативним чинником стала втрата найбільшого зовнішнього ринку збуту - російського.

Виробництво молока грає важливу роль у забезпеченні національної продовольчої безпеки і підтримці соціально незахищених верств населення, а також є одним з основних джерел добробуту мешканців сільської місцевості [2]. Молочна галузь належить до провідних у харчовій та переробній промисловості та формує привабливий за обсягами виробництва ринок. Це безпосередньо пов'язано з тим, що продукція цієї галузі займає важливе місце у споживанні населення. Частка витрат на молочні продукти становить 15% від загальних витрат на харчування (це четверте місце після витрат на хлібобулочні, м'ясні, борошняні та макаронні вироби) [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна увага дослідженню проблемних питань та пошуку шляхів їх вирішення щодо формування та розвитку ринку молока і молочної продукції приділялась у працях вітчизняних науковців та практиків: М.П. Сичевського, Л.В. Дейнеко, А.Е. Юзефовича, Д.Ф. Крисанова, Ю.О. Лупенка,

О.В.Коваленко, В.Я. Месель-Веселяка, П.С. Березівського, В.М. Бондаренка, Т.Л. Мостенської, А.О. Заїнчковського, П.П. Борщевського, П.Т. Саблука, О.М. Шпичака, І.М. Демчака, Д.М. Микитюка, Н.С. Белінської та ін.

Ринок молока та молокопродуктів країни характеризується значним скороченням поголів'я корів в господарствах всіх категорій, зменшенням обсягів виробництва молока, зростанням цін на продукцію, зменшенням рівня платоспроможного попиту та, відповідно, рівня споживання молокопродуктів.

Мета статті - аналітична оцінка наявного стану ринку молока та молочних продуктів України та прогноз основних тенденцій його розвитку.

Виклад основних результатів досліджень. Нагромаджений науковий потенціал є базою для аналітичних досліджень і вивчення закономірностей функціонування ринку молока і молочних продуктів. Натомість, наукові дослідження потребують розширення з урахуванням зміни соціально-економічного середовища в Україні та світі.

За офіційними даними Державної служби статистики України [5], протягом 2007-2016 рр. обсяги виробництва молока всіх видів та молочних продуктів в Україні скоротилися на 15,3 % або на 1 млн 874 тис т і становлять 10 млн 387 тис. т (рис.1). Відбулося це, в основному, за рахунок втрати конкурентоспроможності вітчизняної продукції та довготривалих термінів окупності інвестицій. Що стосується частки молока в промисловості, то протягом аналізованого періоду її обсяги зростали: у 2007 році становила -17,8 %, та станом на 2016р. - 26,1 %. Основними виробничими центрами у 2016 році є три області: Полтавська (428, 5 тис. т), Черкаська (296,3 тис. т) та Харківська (237,3 тис. т). У 2007 році виробничі центри були майже ті самі – Полтавська (241,7 тис. т), Київська (211,4 тис. т) та Черкаська (185,7 тис. т) області.

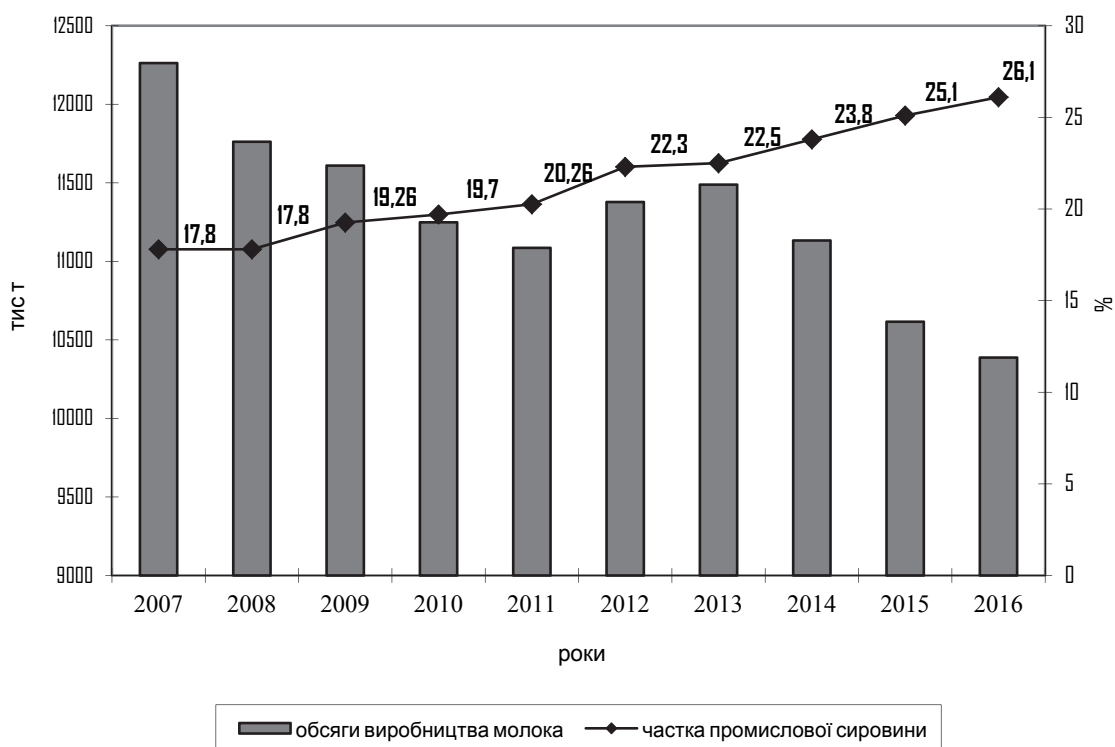

Рис. 1. Обсяги виробництва молока в Україні та частка промислової сировини, тис. тонн та %

Джерело: сформовано на основі даних Асоціації виробників молока та Державної служби статистики[4,5]

Виробництво молочних продуктів за період 2007-2016 рр. скоротилося на 11 % або 203,5 тис. т в натуральному вираженні, і за підсумками 2016 р. становить - 1 млн 630,1

тис. т. Найбільше за період 2016 р. в Україні виробляли молока питного – 56,8 % та йогуртів – 25,8 % у структурі, відповідно. Обсяг виробництва молока питного протягом 2007-2016 рр. збільшився на 7,3 % або 63,2 тис. т.

Протягом 2007-2016 рр. виробництво твердих сирів в Україні скоротилося більш ніж на половину (на 132 тис. т), та у 2016 році становить 113 тис. т (у 2007 р. обсяг виробництва твердих сирів складав 246 тис. т). Виробництво масла до 2014 року постійно зменшувалося, у 2016 році його обсяги зросли лише на 1 % і становили 101 тис. т. Обсяги виробництва йогуртів коливалися, і у 2016 р. становили 420,2 тис. т, що на 21 % менше ніж у 2007 році. Виробництво кисломолочного сиру на кінець 2016 року становило 69,6 тис. т, що на 24,8 менше, ніж у 2007-му, проте на 3,9 % більше ніж у 2015 р.

Таблиця 1

Обсяги виробництва молока та основних видів молочних продуктів протягом 2007-2016 рр.

Основні види молочної продукції	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Динаміка змін у 2016р. порівняно з 2007р.	
											тис. т	%
Молоко рідке оброблене (пастеризоване, стерилізоване, гомогенізоване, топлене, пептизоване), тис т	863	808	770	801	894	912	972	1117	970	926	63,2	7,3
Масло вершкове, тис т	100	84,8	74,7	79,5	76,7	88,6	94,3	114	100,9	101	1,0	1,0
Сир свіжий неферментований (недозрілий і невитриманий; включаючи сир із молочної сироватки та кисломолочний сир), тис т	92,6	91,9	84,8	78,5	76,5	79	83,7	74,7	67,8	69,6	-23,0	- 24,8
Сири жирні, тис т	246	236	224	207	178	168	165	130	124	113	-133	- 54,1
Йогурт та інші ферментовані чи сквашені молоко та вершки, тис т	532	532	492	479	474	489	522	473	426	420	-112	- 21,1
Разом	1833,6	1752,7	1645	1645	1699,2	1736,6	1837	1908,7	1688,7	1629,6	-204	- 11,1

Джерело: сформовано на основі даних Асоціації виробників молока та Державної служби статистики[4,5]

Поголів'я ВРХ має тенденцію до скорочення фактично, від початку здобуття Україною незалежності. За останні 10 років динаміка кількості ВРХ постійно набувала зниження, і, станом на 2016 р. зафіксовано показник 1 млн 213,2 тис. голів, що на 37 % або на 713,6 тис. менше ніж у 2007 році (рис. 2). Основним регіоном утримання худоби протягом аналізованого періоду є Вінницька область: 394,7 тис. голів – у 2007 році та 309,3 тис. голів у 2016 р. відповідно. Лідерами по кількості поголів'я ВРХ у 2016 році є Полтавська область – 153,9 тис голів, Черкаська - 121,5 тис. голів та Чернігівська - 114,7 тис. голів.

Чисельність корів має аналогічну тенденцію. На сільськогосподарських підприємствах скорочення було не таким помітним, як у господарствах населення. Станом на кінець 2016 року в Україні налічувалось 2 млн 107,1 тис. корів, що на 32 % або на 989 тис. менше ніж у 2007 році. При цьому скорочення поголів'я у промисловому секторі досягло 28,65 % (484 тис. голів), а в господарствах населення – 32,9 % (1623,1 тис. голів). Найбільше корів за підсумками 2016 року тримають у Полтавській (64,5 тис. голів), Чернігівській - 46,6 тис. голів та Черкаській областях – 46,4 тис. голів). У 2007 році трійкою лідерів були - Полтавська (65,1 тис. голів), Чернігівська (53,1 тис. голів) та Київська (50,9 тис. голів) області. Протягом аналізованих років збільшити обсяги поголів'я вдалося лише в Тернопільській та Черкаській областях на 11 % та на 53 % відповідно.

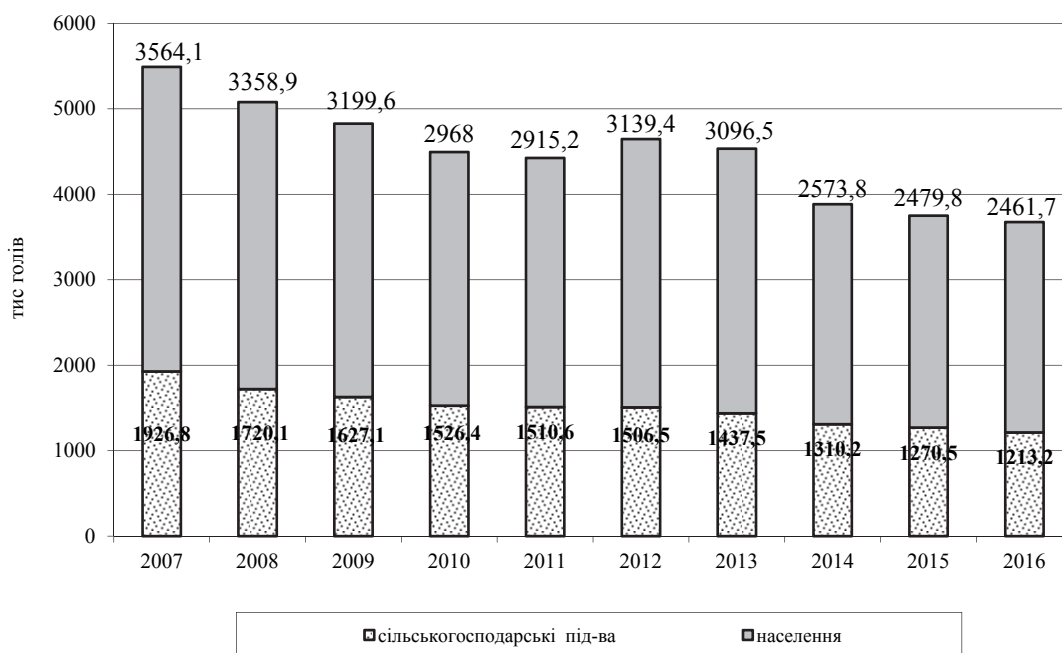

Рис. 2. Динаміка чисельності ВРХ в Україні

Джерело: сформовано на основі даних Асоціації виробників молока та Державної служби статистики[4,5]

У зв'язку зі скороченням виробництва молока, його надходження на переробку також знизилося. У 2007 році переробними підприємствами було закуплено 5 млн 518 тис. т сировини, а за підсумками 2016 року – 3 млн 709,7 тис. т, що на 32,8 % або на 1 млн 809, 2 тис. т менше. Частка молока, виробленого сільськогосподарськими підприємствами у 2007 році становила трохи більше третини, а у 2016 році - майже 68 % (рис.3).

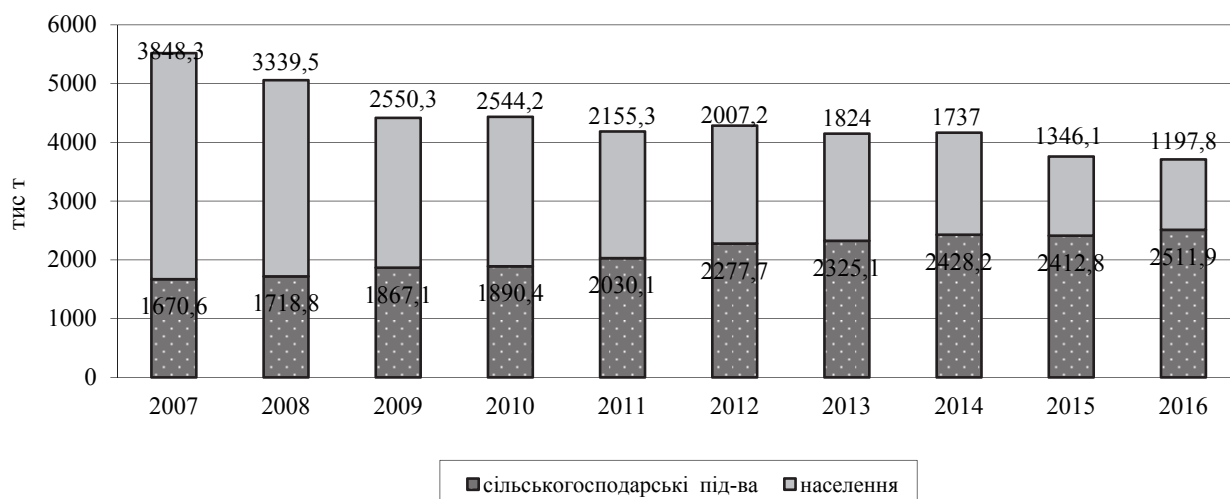

Рис.3. Динаміка надходження молока на переробку

Джерело: сформовано на основі даних Асоціації виробників молока та Державної служби статистики[4,5]

Найбільше на переробку надійшло молока - сировини першого гатунку - від 42 до 65,9 % у структурі. Частка вищого сорту протягом 2007-2016 рр. зростає: у 2007 р. - 25,7%, у 2016 р. - 36,7 %. Молока - сировини екстра гатунку до 2013 року майже не було. Починаючи з 2013 року його частка у структурі почала зростати, і у 2016 році сягнула - 14,6 % (рис.4).

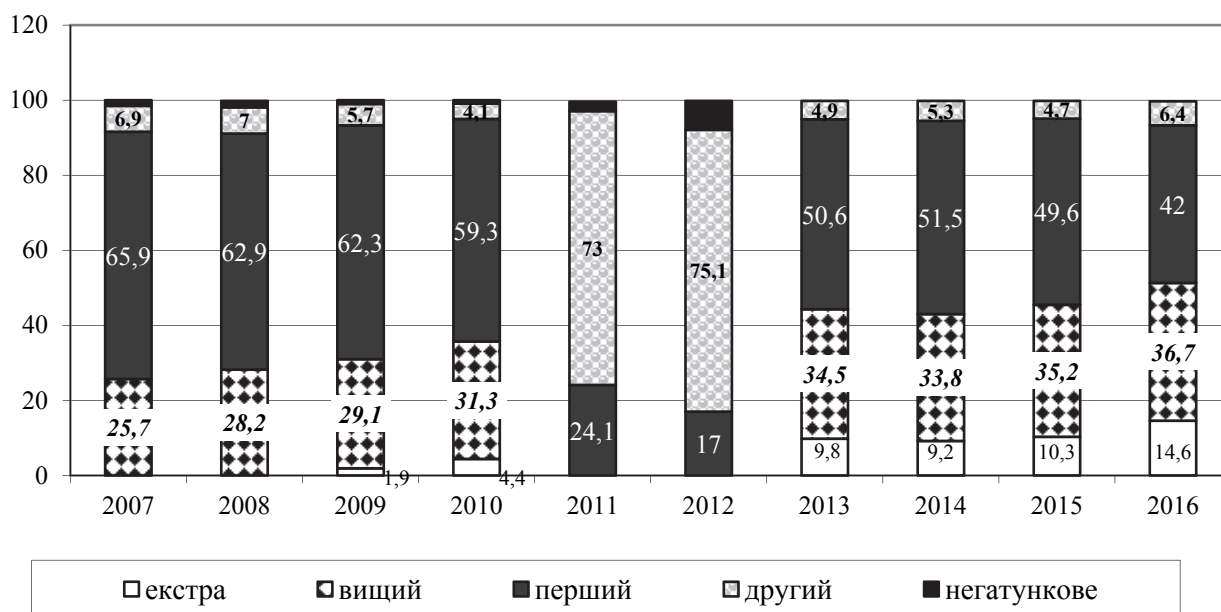

Рис. 4. Якість промислового молока, зданого на переробку, %

Джерело: сформовано на основі даних Асоціації виробників молока та Державної служби статистики[4,5]

Вимоги до якості молока постійно зростають. З 1 січня 2018 року мають набути чинності зміни до ДСТУ, і залишаться три сорту молока: екстра, вищий і перший. Тобто молоко другого гатунку переробні підприємства не прийматимуть.

Крім того, усі підприємства харчової промисловості, відповідно до Закону України «Про основні засади та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» мають протягом 2017 — 2019 років запровадити систему управління безпечністю харчових продуктів НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Points, аналіз ризиків і критичні

точки контролю), що передбачає контроль на всіх етапах харчового ланцюжка, у будь-якій точці виробничого процесу, а також зберігання та реалізації продукції. Запровадження цієї системи також потребує певних фінансових витрат. За офіційними даними, станом на 2015 рік лише близько 300 підприємств харчової промисловості впровадили НАССР.

В цей же час через низьку платоспроможність українців споживання молочних продуктів набуває тенденції до зменшення: так у 2014 році його обсяги становили 222,8 кг/рік і у 2016 р. зменшилися до 209,4 кг/рік (рис.5). Водночас, рекомендована Міністерством охорони здоров'я України норма споживання молока становить 380 кг на особу. Споживання продукції з незбираного молока за підсумками 2016 року становило близько 23 кг/особу, що на 1,3 % більше ніж у 2007р. Споживання масла за останні 10 років скоротилося на 20 % – до 1,6 кг, середів – на 53 % до 0,8 кг, молочних консервів – на 245 до 1,3 кг.

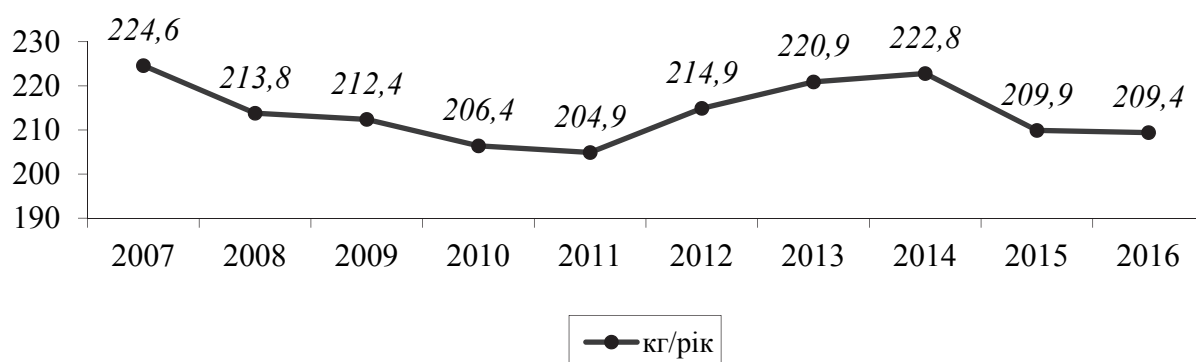

Рис.5. Споживання молочних продуктів на 1 особу (в перерахунку на сире молоко), кг

Джерело: сформовано на основі даних Асоціації виробників молока та Державної служби статистики[4,5]

Ціни на молоко - сировину всіх гатунків на початок 2017 року, в порівнянні з 2015 роком, вищі в середньому на 30-40 %. І зараз ціни активно зростають. Середня закупівельна ціна сировини гатунку екстра у лютому 2017 р. зросла на 3,9 % та склала 9,42 грн/кг (з ПДВ), річний приріст становив майже 49 %. Сировина вищого гатунку, у порівнянні з лютим 2016 року подорожчала на 4,82 %, а із січнем минулого року — на 46,6%. Найбільше за останній місяць зросла ціна на перший гатунок +7%, до 8,59 грн/кг. Річний приріст становив 48,2 % (рис.6).

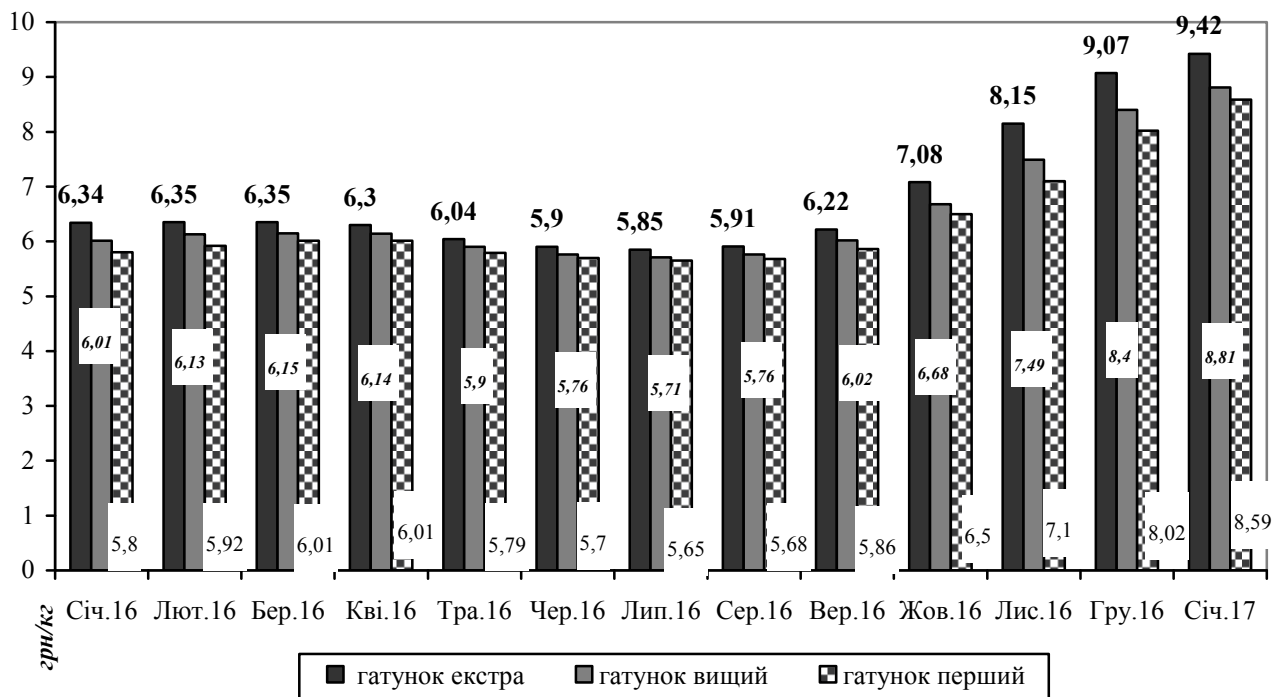

Рис.6. Середні закупівельні ціни на молоко, грн/кг (з ПДВ)

Джерело: сформовано на основі даних [4,7]

Щодо споживчих цін то, ціна на молоко оброблене пастеризоване рідке за лютий 2017 р. зросла на 12 % і сягнула 16,53 грн/кг. Кефір додав у ціні 10 % та коштував, в середньому, 25,09 грн/кг. Що стосується йогуртів, то ціна на них протягом місяця коливалася від 49 грн/кг до 46,62 грн/кг. За лютий 2017 р. йогурти подешевшали лише на 39 коп/кг. Наразі, щоб збільшити продажі, мережі вдаються до різного роду акцій та знижок. Вершкове масло на внутрішньому ринку за місяць незначно, але подешевшало на 18 коп. Так станом на 17 лютого 2017 р. кілограм масла жирністю 82,5 % коштує 167,60 грн/кг.

У вартісному виразі імпорт молочної продукції до України зріс на 22 % (122,5 млн дол). Зростання відбулось за рахунок збільшення поставок сирів – 28 % (3,7 тис. т), згущеного молока – на 79,5 % (533 т), масла вершкового - в 4,7 рази (до 796 т).

Незважаючи на суттєве скорочення поголів'я корів впродовж двох останніх десятиліть, Україна входить до переліку найбільших світових виробників молока, і, водночас, лише незначну його частку експортує. Вітчизняна молочна галузь має суттєвий невикористаний потенціал для нарощування як обсягів виробництва, так і експорту високоякісної конкурентоспроможної продукції.

Так, обсяги експорту молочних продуктів з 2011 року помітно спадали. Загальний обсяг продажів у 2007 р. становив 178 тис. т, у 2008 році збільшився до 192,8 тис. т. Аналізуючи ситуацію протягом 2007-2016 рр., можна помітити, що у 2008 році був найбільший показник за останні 10 років (рис.7).

Вартісні обсяги експорту знизилися на 12,7 % (105,7 млн дол). Зниження відбулось по всіх товарних позиціях, крім казеїну, експорт якого зріс майже на 9 % (3,7 т), морозива - майже на 6 %; сирів - до 2 %, але обсяги сирів дуже малі – 4 тис. т. Основними експортними товарами є консерви молочні, сухе молоко, молочна сироватка. В поточному році зросли обсяги експорту молока і вершків рідких, що відбулося, переважно, за рахунок експорту сирого молока до Молдови.

За даними Світової продовольчої та сільськогосподарської організації [6] індекс цін на молочні продукти в період з січня 2014 року по травень 2016 року знизився на 52 % і в червні 2016 року почав відновлювати втрачені позиції. На кінець 2016 року індекс становив 192,6 %, що є на 28 % нижче, ніж у січні 2014 року. Основними ринками збуту

молока та вершків незгущених у 2007 році були Азербайджан (1,5 млн дол.) та Молдова (785,3 тис. дол.), а в 2016 р. - Грузія (1,5 млн дол.) та Молдова (2,4 млн дол.) У 2007 році найбільше молока та вершків згущених поставляли до Алжиру (88,5 млн дол.) та Росії (32 млн дол.), а в 2016 році - до Казахстану (1,5 млн дол.) та Бангладеш (7,8 млн дол.). Кисломолочну продукцію експортують переважно до Молдови (904,5 тис. дол.) і протягом 2007-2016 рр. її експорт зріс до 1,4 млн дол. Молочна сироватка в 2016 р. найбільше експортувалася до В'єтнаму (5,5 млн дол.) та Китаю (9,9 млн дол.). Основними ринками збуту масла у 2007 р. були Казахстан (4,7 млн дол.) та Азербайджан (1,6 млн дол.), а за період 2016 року – Єгипет (9,9 млн дол.) та Грузія (5,5 млн дол.) Також досить помітно змінилася географія експорту сирів. У 2007 році 221,7 млн дол. забезпечувала торгівля з Росією, а сьогодні весь об'єм експорту є меншим за зазначений. На торгівлю з Казахстаном припадає 1,3 млн дол., з Молдовою - 6,5 млн дол. та з Єгиптом - 1,9 млн дол.

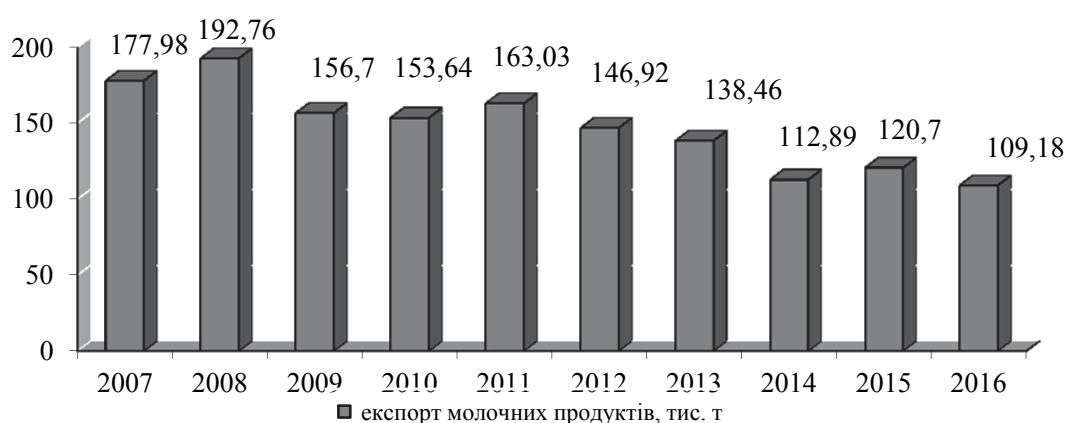

Рис. 7. Обсяги експорту молочних продуктів

Джерело: сформовано на основі даних Асоціації виробників молока та Державної служби статистики[4,5]

Поки що український молочний бізнес не був успішним в пошуку нових ринків збуту для молокопродуктів, тому в 2017 році експерти та аналітики прогнозують реалізацію песимістичного сценарію. Україна поступово набуває статусу нетто-імпортера, орієнтовно це відбудеться у 2019-2020 році. При такому розвитку подій ймовірно, що значна частина застарілих переробних підприємств вийде з ринку. Внутрішні ціни зростуть до рівня, коли імпортна продукція буде конкурентною в більшості сегментів. Також, зростатиме привабливість інвестування в сучасну переробку і комерційне виробництво якісного молока (2020-2022 роки). У 2023-25 роках ймовірно відновлення Україною статусу нетто-експортера молока. Щодо прогнозів про обсяги виробництва, то у 2017 році загальний обсяг виробництва молока, ймовірно, впаде до 250-300 тис. т за рахунок подальшого зниження виробництва в господарствах населення. Також ймовірним є зростання імпорту на 15-20 % на фоні високих цін та збільшення прибутковості виробництва з подальшим зниженням прибутковості переробки молока [7]. Незважаючи на зростання мінімальної заробітної плати у 2017 році, споживання молочних продуктів не буде зростати. Експерти, навпаки, очікують, що середньостатистичне споживання молочних продуктів (в перерахунку на молоко) у цьому році скоротиться на 900 грам та складе - 208,4 кг на душу населення.

Щоб змінити ситуацію, необхідно проводити структурні реформи, без них ми приречені на низький рейтинг на світовому ринку і на вкрай низькі притоки прямих іноземних інвестицій. Таким чином, в 2017 році економічне зростання буде цілком залежати від інвестицій і експорту, оскільки внутрішній попит через жорстку монетарну політику Нацбанку і слабке кредитування буде відновлюватися повільними темпами.

В галузі протягом останніх років активно ведеться робота з актуалізації та гармонізації українського законодавства до вимог ЄС. Одним із перспективних і найбільш емних зовнішніх ринків збуту для вітчизняного агробізнесу, поряд з країнами Азії і СНД, є країни ЄС. Першим кроком у цьому напрямі стало надання Європейською комісією 10 українським виробникам молочної продукції доступу на ринок ЄС, починаючи з 10 січня 2016 року. До цього переліку увійшли такі компанії, як:

- ТОВ «Люстдорф» (Вінницька обл.);
- ТОВ «Молочний дім» (Дніпропетровська обл.);
- ПрАТ «Лакталіс Миколаїв»;
- ТОВ «Гадячсир» (Полтавська обл.);
- ПАТ Львівський холодокомбінат;
- Філія ПП КФ «Прометей» «Менський сир» (Чернігівська обл.);
- ФІЛІЯ ПП «РОСЬ» «Роменський молочний комбінат» та його філія у Недригайлові (Сумська обл.);
- ПАТ «Золотоніський маслоробний комбінат» (Черкаська обл.);
- філія Яготинського маслозаводу «Яготинське для дітей» (Київська обл.)[8].

Висновки

Виконаний аналіз показує, що до основних проблем вітчизняного молочного ринку необхідно віднести: низьку якість молочної сировини, недостатню кількість ринків збуту продукції, низьку технологічність виробництва, падіння рівня внутрішнього споживання, неструктуроване виробництво і недостатність кооперації. Основні ж завдання в сфері виробництва молочних продуктів полягають в підвищенні якості продукції, пошуку унікальної експортної пропозиції; гармонізації з нормами і вимогами ЄС.

Література

1. Говорушко Т. А. Продовольчий ринок молока України, його розвиток та перспективи / Т. А. Говорушко, В. П. Дуда // Вісник Одеського національного університету. – 2013. – Т. 18, Вип. 1/1. – С. 102-106.
2. Кернасюк Ю. Молочний сектор: реалії і перспективи [Електронний ресурс] / Ю. Кернасюк // Агробізнес сьогодні. – 2015. – № 6 (301). – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichnyi-gektar/2805-molochnyi-sektorrealiii-i-perspektyvy.html>.
3. Савицька В. П. Актуальні проблеми розвитку ринку молока і молочних продуктів / В. П. Савицька // Економіка АПК. – 2002. – № 11. – С. 102-138.
4. Асоціація виробників молока [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://avm-ua.org/uk>
5. Державна служба статистики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Продовольча та сільськогосподарська організація об'єднаних націй [Електронний ресурс] – Режим доступу: / <http://www.fao.org/home/ru/>
7. Про молоко / MilkUA.info: Інформаційно-аналітичний портал про молоко і молочне скотарство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.milkua.info/uk/aboutmilk/>.
8. Інформаційно – аналітичне видання «Агробізнес Сьогодні» [Електронний ресурс] – Режим доступу: agro-business.com.ua